

MARIA CURIE-SKŁODOWSKA UNIVERSITY

**DEVELOPMENT AND MODERNIZATION
OF PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL
SCIENCES: EXPERIENCE OF POLAND
AND PROSPECTS OF UKRAINE**

Volume 2

Collective monograph

Lublin, Poland
2017

UDC 37.01+159.9(438+477)
LBC 74.0+88.0(4Пол+4Укр)
D 64

*Recommended for publication
by the Academic Council Maria Curie-Sklodowska University*

Scientific Board:

dr hab. **Arkadiusz Bereza**, prof. nadzwyczajny,
Prorektor ds. Ogólnych UMCS (Polska)

dr hab. **Teresa Parczewska**, Kierownik Zakładu
Dydaktyki Wydział Pedagogiki i Psychologii UMCS (Polska)

dr hab. **Beata Bednarczuk**, starszy wykładowca z Zakładu
Dydaktyki Wydział Pedagogiki i Psychologii UMCS (Polska)

The authors of articles usually express their own opinion, which is not always comply with the editorial Board's opinion. The content of the articles is the responsibility of their authors.

Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine – Collective monograph. – Vol. 2. Poland: “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2017. – 348 p.

CONTENTS

Kostina V. V.

Model of professional competence of future social pedagogues and social workers to prevent maladjustment of pupils 1

Kravchenko H. Yu., Annenkova I. P.

Adaptive management of development of the department system of institutes for postgraduate education in Ukraine: theory and practice 20

Кравченко Ю. Е.

Вклад украинской школы позитивной экзистенциальной психотерапии и экзистенциального коучинга в развитие и модернизацию кросс-культурной психологической практики (на основе научных методов Висбаденской (Германия) и Венской (Австрия) школ психотерапии и коучинга) 39

Крутий К. Л., Зданевич Л. В.

Огляд емпіричних досліджень щодо стратифікації сучасного дошкільного дитинства 56

Куліченко А. К.

Питання про сучасний університет у педагогічній спадщині М. І. Пирогова.....71

Кучеренко С. В.

Аналіз особистісних та метафоричного наративів мешканців тимчасово окупованої території Криму та шляхи їх деконструкції....88

Лукащук-Федик С. В.

Міжсекторальне соціальне партнерство у збереженні репродуктивного здоров'я студентської молоді: досвід Тернопільського регіону 107

Lukiianchuk A. N.

Theoretical aspects of motivation of professional activity of pedagogical workers of professional educational establishments are on the basis of competitiveness.....133

Мартинець Л. А.

Упровадження моделі управління освітнім середовищем професійного розвитку вчителів у загальноосвітньому навчальному закладі 150

11. Шамис Е. Дети, взрослые, образование и Теория поколений : стратегические выборы 2003–2023 гг. / Е. Шамис [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rugenerations.su>
12. Howe N., Strauss W. Generations: The History of Americas Future, 1584 to 2069. – N.-Y. : Quill William Morrow, 1991. – 544 p.
13. Savannah Thomas Arrigo Indigo glow: Aura theory interprets behavior of exceptional children // Today's Local News. – 2006. – 2 July.
14. Tappe N. Understanding your life thru color: Metaphysical concepts in color and aura. – Starling Publishers, 1986
15. Tober J & Carroll LA. The Indigo Children: The New Kids Have Arrived. – Light Technology Publishing, 1999.
16. <http://time.com/4130679/millennials-mtv-generation/>
17. <http://postroll.com.ua/world/618-centenialy-pokolinnya-yake-zitre-nas-z-lycya-zemli.html>
18. Mc Crindle M. The ABC of XYZ. Mc Crindle Research Pty Ltd, 2014. <https://mizky.com/article/213/millennials-job>
19. http://bibs-science.ru/archive/sbornik_2015/1/038.pdf

Куліченко А. К.,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Запорізького державного медичного університету, м. Запоріжжя

ПИТАННЯ ПРО СУЧАСНИЙ УНІВЕРСИТЕТ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ М. І. ПИРОГОВА

Анотація

У XXI ст., коли поступово відбувається модернізація української освіти, особливо актуальним є звернення сучасних науковців до скарбниці світового досвіду, а саме: до історико-педагогічного минулого. Всебічне ґрунтовне дослідження освітньої ситуації та діяльності просвітників-попередників дає змогу не тільки виокремити недоліки й переваги тогочасного стану педагогічного процесу, а й прислухатися до важливих для сучасності порад і зауважень для подальшого уникнення помилок. Тож розвідку присвячено аналізу педагогічної спадщини М.І. Пирогова (1810–1881 рр.) – видатного

вітчизняного теоретика й практика медицини, талановитого освітянина. Увагу зосереджено на таких працях: «Чого ми бажано» (1859 р.), «Про заміну ад'юнктів доцентами» (1860 р.), «Погляд на загальний статут наших університетів» (1861 р.), «Університетське питання» (1863 р.), «Листи з Гейдельберга» (1863–1864 рр.), де запропоновано ключові тези щодо трансформації системи вищої освіти, зокрема питання про університет. У дослідженні систематизовано погляди М.І. Пирогова про освітні реформи, університет, попечителя університету, статут університету, університетську колегію, академічну мобільність, сутність навчального процесу, роль у ньому викладача та студента. Крім того, визначено зв'язок суспільства, автономії, науки з університетом, середньої та вищої освіти, теоретичного із прикладним у педагогічному процесі. Також розглянуто погляди вченого про посади та вчені звання й представлено класифікацію професорів (за М.І. Пироговим – А. К.).

Вступ

У добу модернізації та євроінтеграції української освіти науковці-педагоги все частіше звертаються до здобутків своїх попередників. Це унікальна нагода проаналізувати педагогічний досвід крізь призму культурного, політичного, економічного та соціального факторів минулого, виокремити позитивне та негативне у навчально-виховному процесі та, відповідно, представити власну візію сучасного стану освіти й запропонувати перспективні напрями його розвитку.

Останнім часом поживався інтерес вітчизняних освітян до постаті видатного ученого й педагога, професора, засновника воєнно-польової хірургії, анатома-хірурга Миколи Івановича Пирогова (1810–1881 рр.), який посідає одне з найпочесніших місць у світовій науці [1, с. 6] і є прикладом вірного служіння Батьківщині. Усе його свідоме життя позначене піонерськими й сподвижницькими ідеями й ініціативами [3, с. 4]. Багатогранна науково-практична діяльність М.І. Пирогова збіглася з епохою формування національної системи університетської освіти, зокрема медичної. І це не просто випадковий збіг: можна впевнено констатувати взаємний благодотворний вплив процесу розвитку вітчизняної науки, організації університетів і таланту видатного вченого [5, с. 275].

Виконуючи службові обов'язки, М.І. Пирогов так будував свої взаємини з людьми, щоб в основі їх лежали повага і довіра. Навколо

вченого об'єднувались передові професори, вчителі, студенти, громадські діячі, захоплені однією спільною метою – поліпшити і перебудувати навчальну справу, спробувати реформувати все те, що віджило свій вік [3, с. 75]. Проте, на жаль, далеко не всі пропозиції М.І. Пирогова на той час були реалізовані. На них чекали майбутні часи й обставини... Наближався час зміни історичних епох і виникла необхідність створення нового університетського статуту [6, с. 329]. У «Листах із Гейдельберга» М.І. Пирогов зазначав: «Я давно вже говорив й готовий продовжувати говорити, що настав час перетворювати систему університетського навчання. Але не так – не воскресивши мертве; не мертвою формою, а живим змістом» [9, с. 576].

Якщо розглядати новітню систему української освіти, то можна стверджувати, що наразі відбуваються докорінні реформи на всіх її рівнях, зокрема – у вищій освіті. І.Г. Карпова та Р.І. Євдокименко вважають, що реформи та «філософія вищої освіти має виходити з того, що вищий навчальний заклад в умовах сьогодення виконує особливу, ключову функцію в суспільстві. З одного боку, університет сьогодні – осередок розвитку науки, міжнародної діяльності, підготовки майбутніх фахівців, всебічного формування і розвитку особистості студента, з другого – він має відігравати провідну роль у розвитку соціокультурного простору громади, вирішенні її нагальних проблем» [4, с. 232].

Тож відповідно до Указу Президента України від 23 червня 2013 р. № 344/2013 «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.» для здійснення стабільного розвитку і нового якісного прориву у вищій освіті необхідно забезпечити:

- приведення мережі вищих навчальних закладів і системи управління вищою освітою у відповідність до потреб розвитку національної економіки та запитів ринку праці;
- створення дослідницьких університетів, розширення автономії вищих навчальних закладів;
- перегляд та затвердження нового переліку професій педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- розроблення стандартів вищої освіти, зорієнтованих на компетентнісний підхід, узгоджених із новою структурою освітньо-кваліфікаційних (освітньо-наукових) рівнів вищої освіти та з Національною рамкою кваліфікацій;
- розширення взаємодії вищих навчальних закладів з установами Національної академії наук України та Національної академії

педагогічних наук України щодо розвитку наукових досліджень у сфері вищої освіти;

– залучення роботодавців до співпраці з вищими навчальними закладами, зокрема, до участі у розробленні стандартів вищої освіти, організації проходження практики студентами, вирішенні питань надання першого робочого місця випускникам;

– подальше вдосконалення процедур і технологій зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти, які виявили бажання вступити до вищих навчальних закладів, як передумови забезпечення рівного доступу до здобуття вищої освіти;

– переоснащення навчальної, науково-методичної та матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів тощо [12].

Тому, беручи до уваги сучасні освітні стратегії, констатуємо, що далекоглядність педагогічних ідей М.І. Пирогова вражає, попри те, що їм майже сто п'ятдесят років. Сьогодні, у ХХІ ст., думки видатного вченого є вкрай актуальними, доцільними й отримують друге життя. Аналізуючи педагогічну спадщину М.І. Пирогова, звернемося до таких праць, як «Чого ми бажаємо» (1859 р.) [11], «Про заміну ад'юнктів доцентами» (1860 р.) [8], «Погляд на загальний статут наших університетів» (1861 р.) [7], «Університетське питання» (1863 р.) [10], «Листи з Гейдельберга» (1863–1864 рр.) [9] і висвітлимо ключові тези щодо трансформації системи вищої освіти, зокрема питання про університет, які, на нашу думку, є суголосними з окресленими освітніми програмами.

Розділ 1. Систематизація педагогічних ідей М. І. Пирогова про сучасний університет (загальний аспект)

Реформи в освіті. М.І. Пирогов неодноразово наголошував на тому, що «реформи відбуваються для того, щоб задовольнити потреби суспільства» [10, с. 328, с. 372], а також для його всебічного розвитку. Відсутність реформ вказує на духовну й матеріальну кризу спільноти, її нестабільність. Крім того, реформи не можна досягти зміною статутів, курсів, розподілом лекцій, програм, іспитів тощо. Для суттєвого перетворення потрібні не тільки нові закони, а нові люди [11, с. 142], з незаангажованими поглядами, міжнародним досвідом і готовністю працювати на користь майбутніх поколінь.

Послідовно висуваючи пропозиції щодо університетської реформи, М.І. Пирогов розглянув питання про мету освіти, яку мають

університети: готувати лише достатню кількість ремісників (зазвичай, особистостей посереднього рівня), безумовно, необхідних для практичних потреб суспільства, або ж готувати незначну кількість особистостей, здатних розвивати передові рубежі вітчизняної науки, «просуваючи її уперед». Вчений віддавав перевагу останньому шляху [6, с. 329].

Щодо освіти, за М.І. Пироговим, існують зовнішні (студентські заворушення) та внутрішні (недостатнє матеріально-технічне оснащення університету, застарілі методи навчання, відсутність бажання в науково-педагогічних кадрів до самоосвіти тощо) обставини, що призводять до реформ. «Кожна реформа – експеримент. А в новому експерименті, як би обережно його не проводили, завжди є дві чорні прогалини: або він буде невдалим, або він виявиться нездатним вирішити те питання, для якого його було створено. У першому разі можуть допомогти тільки особисті якості експериментаторів, у другому – правило: випробувати кілька способів рішення, особливо, коли маємо складне питання. Чому ж і у складній справі університетської реформи не спробувати кілька шляхів?» [10, с. 328] – замислювався просвітник. Проте перепоною може стати адинамія – слабкість життєвих сил університету. Без впливу такої сили будь-яка реформа залишиться зовнішньою регламентацією [10, с. 329].

Зв'язок середньої та вищої освіти. Якщо почати освітню реформу знизу (з училищ), то можна змінити розподіл наук за класами, поліпшити навчальні програми, змінити курси й іспити; а втім буде відсутній головний елемент – уважні та досвідчені педагоги. Звідки їх взяти, якщо вищі навчальні заклади не буде реформовано й вони не будуть наповнені свіжими силами? Якщо почати зверху (з університетів), то де взяти добре підготованих студентів, освіта яких відповідала б рівню університетського навчання? Отже, не інакше як почавши з обох кінців одночасно, можна розраховувати на успіх. Освіту у вищих і нижчих (середніх – *А. К.*) школах так органічно пов'язано, що, порушивши одне, не можна не зачепити інше [11, с. 159].

Університет. М.І. Пирогов вважав, що «університет перестав бути суто науковим закладом, адже більшість студентів навчається з відомою практичною метою. Проте його не варто вважати спеціально-навчальним закладом, бо багато наук не вивчають так спеціально, як потребує того сучасність (середина ХІХ ст. – *А. К.*). До того ж університет не пропонує вищу загальнолюдську освіту, його двері не відчинено для допитливості осіб різного віку, статі та про шарку й він

не є виховним закладом. Жоден університет у світі, незважаючи на назву, не може бути всеохоплюючим науково-навчальним закладом. Жоден університет не є універсальним представником науки в усіх її проявах» [10, с. 324–325].

В університеті варто ввести реальний елемент і поєднати його із суто науковим [9, с. 542]. Тож поки суто наукове начало живе в університеті – воно ніколи не помре: воно ще готує передових людей для суспільства; ще бореться із прикладним і такою боротьбою облагороджує його. Суто наукове не розлучається з навчальною діяльністю й не перейшло з університету до академії. Як не дрібніє цей напрям, як не скупчується науковий матеріал, як не розпадається наука на безліч галузей, як, нарешті, уряд і суспільство не намагаються зумовити суто науковий напрям – університети не перестають ще усвідомлювати й підтримувати духовний зв'язок наук і не полишають відстоювати свободу науки. У такій боротьбі, у такому високому прагненні – гідність університету. Тому важливим завданням є утримання в університеті всіх елементів загальнолюдської освіти й підтримання органічного зв'язку наук [10, с. 326, 378].

Не можемо не погодитися, що університет і досі є урядовою та навчальною установою, зі значним бюрократичним відтінком і з певною сумішшю корпоративного, виховного та філантропічного характеру. Тож докорінне перетворення університету без вирішення питання про свободу думки і слова – неможливе [10, с. 326, 352].

В університеті є двоє представників: одні уособлюють ступінь освіти і зрілості суспільства; інші – його молодість, потреби, напрям, погляди, захоплення, пристрасті, вади. Якщо пізнати університет глибше, можна правильно визначити й дух спільноти, й усі суспільні прагнення, й дух часу. Тож, університет – найліпший барометр суспільства [10, с. 384–385].

Суспільство та університет. М.І. Пирогов наголошував, що «потрібно зблизити суспільство з університетом і розвинути громадську думку, необхідну для його життя <...>. Державі потрібні освічені люди й дуже важливі – спеціалісти. Суспільство також шукає освіти, але, головне – шляхи для забезпечення існування свого покоління хлібом і певним становищем у державі; оскільки державі потрібні фахівці, суспільство в їх освіті знаходить свою вигоду» [10, с. 352, 376].

Можна організувати університет так, що він буде задовольняти і нагальні потреби суспільства, і вимоги науки. Але це можливо лише за двох умов: по-перше, коли до університетів долучаться спеціальні

установи інших відомств і збільшать його освітні засоби; по-друге, якщо водночас університетське навчання розділити на вільне і необмежене в часі та на термінове й обов'язкове [11, с. 163].

Автономія й університет. Автономія університету – це загальнолюдське начало, що містить усі умови справжнього прогресу у просвіті та науці [9, с. 531]. У централізованій державі автономія університету полягає в тому, щоб зробити його менш бюрократичним і менш залежним від бюрократії. Автономія і чиновництво не йдуть пліч-о-пліч. У науці є своя ієрархія; ставши чиновницькою, вона втрачає своє призначення. Автономія, по-перше, є важливим правом кожного університету; по-друге, надає свободу думки й слова, яку університетська колегія має завжди й скрізь; по-третє, націлена на розвиток науково-педагогічного потенціалу за допомогою процедури присвоєння вчених ступенів і звань, які, зі свого боку, є однією з умов заняття вакантних посад [10, с. 337–338].

Автономію в широкому масштабі, як це і потрібно під час докорінної реформи, може бути надано тільки децентралізованому університету. Тоді кожен університет міг би стати вищою вченою та навчальною інстанцією для всього краю [10, с. 339].

Крім того, автономія не може існувати без гласності; без гласності вона не зникне взагалі, але залишить по собі багато недоліків. Автономічного університету не може бути й без суспільної думки одного з важливих його суб'єктів навчання – студентства. Важливим також є те, що автономія виховує університетську колегію [10, с. 337, 352]. Тож вважаємо, що університет і автономія є діалектичною єдністю. Адже ці два явища тісно пов'язані, їхнє існування можливе лише за умови своєрідної «співпраці» – за допомогою автономії університет може мати власну успішну програму розвитку й не залежати від процесу бюрократизації; зі свого боку, автономія є однією з умов реформування університету.

Проте якщо університети з самого початку використовують автономію тільки для того, щоб повернути стару міру, яка не може мати жодного невідомого майбутнього, то не можна не бути вимогливим – це необхідно тому, що таке нововведення старого може породити наслідування [9, с. 577].

Наука й університет. Про стан науки М.І. Пирогов зазначав: «Де панує дух науки, там твориться велике без особливих зусиль. Але потрібно ще відшукати кошти, аби підняти значення самої науки в наших університетах і підготувати достатню кількості справжніх її

діячів, щоб і в майбутньому їх не бракувало. Щоб сформувати такі особистості, щоб виростити з них висококваліфікованих викладачів, ми нічого іншого не можемо зробити, крім заохочення бажаючих вступити на такий шлях і надання їм можливості залишатися в наших університетах» [7, с. 331, 351–352].

Однак не університет, а спеціальні школи цивільного і військового відомств потрібні для тих, хто не зацікавлений у науці, а шукає хліба (матеріальних благ, вигоди – *А. К.*), і для тих наукових осіб, служба яких необхідна для держави (урядовців, військових і лікарів). Тоді університет із його вільним вченням матиме на меті розвиток таланту, самостійної діяльності розуму та щирої любові до науки. Тоді й зв'язок гуманного напрямку з реальним в університетах буде збережено на користь справжньої освіти. Тоді можна сподіватися, що фахівці, уникнувши шкідливої однобічності, будуть і гуманно-освіченими людьми [11, с. 159], і неупередженими науковцями.

М.І. Пирогов також зауважував: «У нас наука <...> не та, що на Заході; на неї не можна дивитися тільки з одного боку; не можна бачити в ній і тільки один прикладний бік. Наше завдання – оприлюднювати її всіма засобами, що маємо під рукою. А їх у нас небагато. Якщо ми скеруємо на це університети й надамо їм суто науковий, спеціальний напрям або зробимо їх суто науковими установами, то ми досягнемо мети тільки наполовину. Перш за все потрібно зробити науку незалежною, а потім, щоб протидіяти апатії та застою університету, потрібно заохочувати гласність в університетському житті» [10, с. 351, 352].

Тиша та порядок є важливою справою в університетському побуті не тому, що тихо й спокійно – це добре, а тому, що це найкращий прояв поваги студента до гідності науки й університету [9, с. 577].

Попечитель університету. De jure – керівник, який повинен приводити університет до ладу, однак це de facto залежить від його особистих поглядів; одні вбачали лад у збільшенні коштів, інші – у кількості будівель і чистоті; проте всі знали, що благополуччя університету залежить і від складу колегії [10, с. 345].

Попечитель щодо університету – контролер. Він спостерігає, щоб усі дії вченої ради та керівництва були законними. Його роль як контролера за діями ради, яка розглядає питання про викладання, конкурси, вибори й іспити, повинна обмежуватися повідомленнями вищій інстанції (профільному міністерству та комітетам – *А. К.*) про виявлені ним незаконні порушення та недоліки [7, с. 357].

Статут університету. М.І. Пирогов вважав, що «зміна університетського статуту не вплине на всі обставини, що перешкоджають і гальмують розвиток міцної та серйозної навчальної діяльності в усіх галузях наук в університетах. Брак діячів і виконавців ще довго буде відчуватись і під час докорінного перетворення факультетів; але вміло створений статут може надати можливість і сприяти появі майбутніх діячів і виконавців» [7, с. 349–350].

Університетська колегія. «Одним із джерел реформ є наука, яка уособлює колегію професорів» [10, с. 329] – вважав М.І. Пирогов. Вступаючи до колегії, кожен член повинен вміти цінувати її та знати своє призначення. Мета, інтереси й гідність колегії мають стати і його метою, його інтересами, його власною гідністю. <...> Кожен член мусить також знати, що найменший відступ від головної та спільної мети колегії неминуче спричинить розлад інтересів і приниження гідності. Університет не може бути неколегіальним. Справді, колегія є запорукою відсутності особистого свавілля; у ній інтереси кожної науки можуть знайти свого представника; вона підтримує зв'язок наук і виробляє напрям навчальної діяльності. Тому самостійна колегія – це така корпорація, яка бере на себе моральну відповідальність перед урядом і перед суспільством поширювати науку й просвітництво [10, с. 333, 341–342].

Щодо необхідності університетської колегії М.І. Пирогов писав: «Я тільки тоді побачу університетську колегію живою, сильною і прогресивною, коли: 1) кожен наш університет розвине свою діяльність на просторі й на волі; сам, за своїми власними переконаннями, розподілить свій бюджет, з повною відповідальністю перед наукою, державою і суспільством; 2) сам визначить винагороду за працю своїм членам не за звання, посади, а за особисті здобутки у науці; 3) сам доведе, що зумів виправдати повну до нього довіру держави, задовольнивши всі вимоги науки в особі її представників; 4) нарешті, замість бюрократичного елемента, з його формалізмом, рангами і привілеями, запровадить іншу, рідну йому – наукову і духовну складові, довівши, що наука знаходиться вище забобонів і самообману» [10, с. 344–345].

Розділ 2. Систематизація педагогічних ідей М. І. Пирогова про сучасний університет (прикладний аспект)

Зв'язок теоретичного із прикладним. М.І. Пирогов писав: «У Франції, вже давно, наприклад, усі столичні шпиталі мають у своїх

палатах професорів факультету, й усі пристосовані до практичного вивчення медицини. А в нас такий зв'язок майже відсутній, тож це не на користь науці та спеціальній освіті <...>. Все повинно бути пристосованим до місцевих умов, до потреб суспільства і студентів. Кожному університету варто мати свою програму» [10, с. 379]. Згодом ситуація змінилася – у ХХІ ст. медична освіта поєднує теорію із практикою в лікарнях, шпиталях, анатомічних музеях. Науково-педагогічний склад вищих медичних навчальних закладів надає консультації, проводить спеціальні медичні маніпуляції та операції, запроваджує передовий практичний досвід.

Розширення практичної діяльності всіх факультетів, надавши їм право користуватися деякими з установ інших відомств, було б, без сумніву, дієвим засобом до заохочення студентів займатися предметами фізико-математичного та природничого напрямів, які залишаються досі актуальними, але не відкривають шляху в житті. Заняття в агрономічних, технічних й інженерних закладах інших відомств з метою практичної освіти, без сумніву, залучили б на ці факультети ще більше студентів [11, с. 146].

Сутність навчального процесу, роль у ньому викладача та студента. Обов'язкове вивчення матеріалу й іспити дійсно будуть корисними, якщо студенти складуть окремі гуртки за певними дисциплінами, а професори – окремі семінарії, зобов'язуючись проводити заняття за відомою програмою. Тоді вони відіграватимуть активну роль на лекції і будуть вже студентами, а не просто слухачами. Така обов'язковість не насильницька; її поєднано з постійною, самостійною діяльністю студента; вона зближує його з викладачем і часто відповідає сутності навчального предмета, особистості викладача, здібностям самого студента. Для багатьох наук і багатьох професорів іншого способу годі шукати – для того, щоб слухачі виносили що-небудь із лекцій [10, с. 381].

М.І. Пирогов неодноразово засуджував традиційні форми та методи викладання: «Студент опановує науку силою думки і слова. За винятком клінік і небагатьох інших практичних демонстрацій (де відбувається обмін думками), на всіх інших університетських лекціях студенти зазвичай залишаються пасивними слухачами. Водночас відомо, що ніщо так не збуджує розумової діяльності, як активна участь у наукових заняттях. Адже коли ми стежимо за думками інших, у нас виникають свої думки, а ще народжуються питання, сумніви і заперечення. Студент повинен залишатися пасивним суб'єктом на

лекціях тільки у двох випадках: по-перше, коли викладач повідомляє нові наукові істини, ще не оприлюднені або йому одному відомі, по-друге, коли викладач володіє особливим даром слова.

Замість звичайних лекцій варто запровадити сократівський метод навчання у вигляді бесід, головною метою яких було б обговорення основних питань науки. Студенти готувалися б вдома, читали б рекомендовані джерела, посібники тощо, а під час бесід для з'ясування рівня домашньої підготовки вони не тільки б відповідали, а й самі б питали, оцінювали та заперечували. За такого способу викладання у професора не було б жодної необхідності читати свої лекції щоденно й витратити час на систематичний виклад таких істин, які кожен слухач в змозі сам прочитати, не поспішаючи і гарненько обдумавши, у будь-якому підручнику. Тож викладач міг би раціональніше використати свій час на підготовку якісних посібників, монографій <...>. Безсумнівно, такі бесіди загартувували б розум і сприяли б засвоєнню науки за допомогою самостійної діяльності студентів» [11, с. 164].

Крім того, необхідно все робити наочним – для всебічного розвитку чуттєвої спостережливості студента [9, с. 525]. Варто також зробити лекції незамінними ні книгами, ні зошитами; скоротити та спростити систематичні курси, надаючи право їх викладати досвідченим професорам; застосовувати принципи сучасної (сучасної для М.І. Пирогова – А. К.) науки – вивчати окреме в деталях, пізнаючи ціле [9, с. 565–566]. «Щасливий той професор, чия лекція є вищею за сучасний гарний підручник, але в нього також є свій мінімум – він не повинен бути нижчим за цей підручник» [9, с. 613], – вважав М.І. Пирогов.

Обов'язок університетського викладача – обов'язок суспільний, тому і свободу його вчень необхідно обмежувати його ставленням до суспільного порядку та благоустрою [9, с. 594]. Хто навчає, той також рухає науку вперед, а хто рухає її вперед, той також навчає [10, с. 611]. Молодим викладачам варто в перші роки викладання кожного разу ґрунтовно готуватися до занять – записувати всі думки на папері, дізнаватися додаткову інформацію за темою та занотовувати її [9, с. 621]. М.І. Пирогов радив молодим колегам: «Поважайте студентську аудиторію. Пам'ятайте, що кожен Ваш студент – це майбутній Ви» [9, с. 627].

Академічна мобільність. Учений неодноразово розмірковував щодо міжнародного наукового співробітництва й обміну науково-педагогічних кадрів: «Невже в наш час, коли міжнародні відносини стають кожного дня сильнішими, ми повинні триматися вузького погляду на науку і спільне надбання всього людства обмежити однією національністю? Я не

стверджую, що запросивши закордонних наукових авторитетів, ми зробимо простим духовне життя наших університетів. Поїздка за кордон – величезне заохочення молоді до діяльності, вона споріднює науку з нацією, проте результат для самої науки приховано в майбутньому – у невиявлених здібностях майбутнього вченого. Йому доведеться навчаючи вчити. У запрошенні авторитета з-за кордону є запорука науки, але немає гарантій, що такий вчений встигне споріднити її з нацією» [10, с. 332–333].

Університетам варто відправляти кращих своїх вихованців, які досягли вчених ступенів, за кордон; ці молоді вчені, повертаючись зі свіжими силами, із запасом знань і досвіду, або відразу ж мають змогу обійняти вакантні посади, або становлять резерв для заміщення вакансій, що плануватимуться [11, с. 147].

М.І. Пирогов наголошував на важливості міжнародних особистих наукових знайомств і контактів: «Таке знайомство могло б сприяти єдиній меті та спільним справам у науці. Познайомившись, охоче спостерігаєш за знайомою особою; читаючи знайомого автора, краще його розумієш, сприймаєш його ідеї та легше слідкуєш за його думками. Тільки зблизившись – можна виховати в собі думку, що ми члени однієї спільноти, адже маємо спільну мету, обов'язки та напрям» [9, с. 544–545].

Посади та вчені звання (доценти та професори). На думку М.І. Пирогова «професор, який викладає за регламентованими годинами, створює підручники, пише всі звіти і тому має цілковите право вимагати, щоб і його існування, і його навчальна діяльність були забезпечені всіма засобами, – не той, хто потрібен для самостійного і продуктивного життя колегії» [10, с. 330]. Для нього – це механічне виконання своїх обов'язків, за які він отримує платню, а не служіння науці.

Проте не можна не погодитися, що однією з причин, які роблять професорське звання зовсім непривабливим (навіть у ХХІ ст. – *А. К.*), є обмеженість і навіть убогість утримання. Зайве доводити, що платня, яку отримують професори, не забезпечує їх і що необхідність змушує їх шукати інші засоби існування. Але з іншого боку, не можна тішити себе думкою, що збільшення платні сприятиме появі справжніх діячів науки і людей, відданих науці. Тож не можна розраховувати, що після підвищення платні негайно ж зміниться ситуація щодо професорсько-викладацького складу і на вакантні університетські кафедри негайно прийдуть люди, які віддані науці й мають почесне ім'я в науковому світі [7, с. 351]. Досягнення ж вищим навчальним закладом авторитету в розумінні майбутніх професорів перетворюється на звичайну формальність [8, с. 209].

Для задовільного рівня науково-педагогічного потенціалу університету варто зосереджувати увагу на постійному оновленні сил і внесенні нових елементів у наукову діяльність [11, с. 144]. На думку М.І. Пирогова, «звання – це тільки ціна на посаду; а щоб отримати її, потрібно ще піддатися вибору, іспиту або конкурсу <...>. Ми маємо для цього необхідні праці й інші здобутки, рекомендацію відомих вчених, відмінний спосіб викладання предмета, який доводить знання й уміння, і кількість слухачів на лекціях. Тож тільки той, хто науково-літературними розвідками, досвідченістю, талантом відкрив своє ім'я науковому світу, має моральне право на вчене звання» [10, с. 361, 362, 370].

Вільне змагання доцентів – це лише перша сходинка, на котру можуть претендувати всі, хто закінчив університет зі ступенем кандидата або лікаря. Їх обирають на 2–3 роки. Потім призначається другий тур, другі вибори, які саме і мали визначати, чи може доцент залишатися на посаді, чи він не виправдав покладених на нього надій. Вибори на кафедрі повинні проводитись не за принципом простих виборів, а шляхом конкурсу [3, с. 78–79; 7, с. 353]. Такий проект, на думку В.М. Голобородька, забезпечував відбір найбільш здібних молодих учених серед багатьох кандидатів, а отже, був більш демократичним, більш об'єктивним і дійовим [3, с. 78–79].

Крім того, М.І. Пирогов вважав, що «доценти всіх університетів, які викладають той самий предмет, можуть бути конкурентами на відкриту вакансію. За допомогою такого нововведення, безсумнівно, досягається кілька цілей. По-перше, утворюється розсадник майбутніх професорів. По-друге, молодь, яка шукає вдосконалення в науках, дістає шанс залишитися в університеті. По-третє, уможлиблюється отримання професорських вакансій за допомогою конкурсу, що було неможливим через відсутність конкурентів. По-четверте, уможлиблюється розвиток інтересу до спеціальних дисциплін. По-п'яте, зникає шкідливе для науки поняття про ієрархічну послідовність під час отримання вищих навчальних ступенів в<...>» [8, с. 211]. М.І. Пирогов також слушно радив керівництву університетів щодо зайнятості доцентів: «Дайте доцентам час і кошти. Не навантажуйте їх з самого початку важкою працею, котру не подолати без відчаю та втоми» [9, с. 564].

Не можемо не погодитися з М.І. Пироговим щодо прав доцентів в університетах. Наведемо деякі з них: право давати приватні заняття в університеті, користуючись його навчальними посібниками; право поїхати за кордон і в інші вітчизняні університети на стажування для підвищення кваліфікації; доцент, що пройшов успішно два рази

конкурс, який займає кафедру одного з вагомих предметів факультету й відзначився своїми здобутками, повинен і мати право голосу на факультетських зборах. Якщо на факультеті той самий предмет буде викладати і професор, і доцент, то студентам повинно бути надано право вибору лекцій того чи іншого. Іспити необхідно розподіляти факультетом порівну між екзаменаторами – професорами і тими доцентами, які мають право голосу на факультетських зборах. Усі зазначені права сприяли б конкуренції, заохотили б бажаючих виступити на конкурсі для отримання професорського звання шляхом конкуренції та гласності. Так утворився б розсадник для майбутніх наставників і діячів науки. Отже, без вільної конкуренції, без матеріальної підтримки за особисті досягнення кожного доцента і без заохочувальних прав – доцентство не може розвиватися [7, с. 353–355].

Нарешті, на думку М.І. Пирогова, кому дають звання доцента, живе слово того визнають ніяк не нижче, а вище друкованого; йому надають право навчати публічно, навчати обрану частину суспільства, його майбутнє покоління [9, с. 619].

Говорячи про заміщення професорських вакансій, М.І. Пирогов пропонував таке: запровадити не вибори, а конкурс; вибори організувати як виняток у тому разі, коли ніхто не з'явиться на конкурс або коли є особа, яка вже відома своїми науковими та навчальними здобутками всьому вченому світу. Проте виборів на вакансію професора на наступне десятиліття, безумовно, не повинно бути, вони можуть відбутися лише за двох умов: по-перше, коли професор пропрацював п'ятнадцять років і представив певний науковий або методичний доробок (посібник або монографію), виданий ним під час праці в університеті на посаді професора, і його схвалено вченою радою; по-друге, коли професор, який пропрацював п'ятнадцять років, представив принаймні одного кандидата з тих, хто навчався в університеті під його безпосереднім керівництвом та досяг такого рівня освіти, що міг би обійняти або вже обіймає посаду доцента з дисципліни, яку викладає професор, або з однієї із суміжних дисциплін [7, с. 355, 358–359].

Класифікація професорів. М.І. Пирогов поділяв усіх професорів на 4 категорії [9, с. 625–626]:

- люди, що мають таланти пояснювати та діють за допомогою живого мовлення, але їх небагато;
- люди з усіма можливими голосами, катарями, навіть із горловими сухотами або взагалі німі, але вони знають добре свою справу – науку,

а головне – вміють знайомити своїх студентів із механізмом наукових занять, – це університетський скарб, котрий варто берегти;

– молоді спеціалісти: вони мало знають, але гарно знають;

– викладачі або коментатори важких місць із керівництв для початківців і укладачі посібників, які неодмінно друкують – це обов’язкова умова.

Підсумовуючи питання про посади та звання, М.І. Пирогов зауважував: «Новому поколінню професорів варто буде гарно зрозуміти значення авторитету в науці та його необхідності для студентів» [9, с. 543].

Висновки

Приблизно через сто років після представлення М.І. Пироговим власних поглядів щодо перетворення вищого навчального закладу на потужний науково-просвітницький осередок з власною стратегією з’явилася Велика Хартія Університетів (Magna Charta Universitatum, м. Болонья, 1988 р.), що пропагує ідеї свободи досліджень, викладання, академічної мобільності тощо. Але важливим є те, що в головних принципах згаданого документа зазначено: університет – самостійна установа всередині суспільств із різною організацією, що є наслідком розходжень у географічній та історичній спадщині. Він створює, вивчає, оцінює і передає культуру за допомогою досліджень і навчання; а також є хоронителем традицій європейського гуманізму. У здійсненні свого покликання він постійно прагне досягнення універсального знання, перетинає географічні та політичні кордони і затверджує нагальну потребу взаємного пізнання і взаємодії різних культур [2]. Тож припускаємо, що напрацювання вітчизняного просвітника не залишилися непоміченими. Усе те, що пропонував і до чого прагнув М.І. Пирогов, визнано та рекомендовано до впровадження.

До речі, про важливість і далекоглядність своїх педагогічних ідей щодо університетських реформ сам М.І. Пирогов зазначав: «Я, по-перше, вважаю, що без суттєвих змін, без збільшення матеріальних засобів університету, зміна статуту не принесе жодної істотної користі, а по-друге, що для введення запропонованих мною заходів я мав на увазі не стільки сьогодення, яке змінити раптово неможливо, скільки майбутнє наших університетів» [7, с. 372].

Говорячи про сучасний український університет, певні пропозиції М.І. Пирогова взято до уваги, а саме: про зв’язок теоретичного із

прикладним у педагогічному процесі, про статут університету, сутність навчального процесу, роль у ньому викладача та студента, про посади та вчені звання тощо. Проте питання про автономію, академічну мобільність залишаються ще не зовсім з'ясованими для практичного впровадження, хоча вже й задекларовані на законодавчому рівні. На нашу думку, ідеального новітнього вітчизняного університету досі не існує, проте теоретики та практики освіти прямують правильним шляхом трансформації сучасної університетської моделі, звертаючись до безцінного досвіду минулого, не забуваючи про реалії сьогодення.

Отже, услід за Л.С. Бондар зауважимо, що М.І. Пирогов «був просвітителем нового типу, який вписав славу сторінку в історію вітчизняної педагогіки» [1, с. 9], збагативши її слушними думками та пропозиціями про розвиток важливого осередку науки й освіти – університету.

Література:

1. Бондар Л.С. Науково-педагогічна діяльність М.І. Пирогова / Л.С. Бондар // Микола Іванович Пирогов – видатний хірург, педагог і громадський діяч : (до 200-річчя від дня народження) : бібліогр. покажч. / Національна академія педагогічних наук України, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського ; [упоряд. : Л.О. Пономаренко, Н.А. Стельмах, С.П. Пеева ; наук. консультант і авт. вступ. ст. Л.С. Бондар ; наук. ред. П.І. Рогова]. – К. : Педагогічна думка, 2011. – С. 6–9.
2. Велика Хартія Університетів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.magna-charta.org/resources/files/the-magna-charta/ukrainian>.
3. Голобородько В.М. Микола Пирогов в Україні : [монографія] / В.М. Голобородько. – Умань : ПП Жовтий О.О., 2012. – 178 с.
4. Карпова І.Г. Сучасний університет – ключова ланка розвитку соціо-культурного середовища громади / І.Г. Карпова, Р.І. Євдокименко // Ukraine – EU. Modern Technology, Business and Law : collection of international scientific papers : in 2 parts. Part 2. Societal Challenges. Innovations of Social Work, Philosophy, Psychology, Sociology. Environmental Protection. Management and Public Administration. Innovations in Education. Current Issues in the Reformation of the Higher Education System in the Aspect of Ukrainian Eurointegration. Current Issues of Legal Science and Practice. – Chernihiv : CNUT, 2016. – P. 230–232.

5. Кланца О.П. Микола Іванович Пирогов і формування вищої медичної освіти в Росії в першій половині ХІХ ст. / О.П. Кланца // Вісник Вінницького національного медичного університету. – 2013. – Т. 17. – № 1. – С. 275–280.

6. Кланца О.П. Микола Іванович Пирогов і формування вітчизняної системи вищої медичної освіти в першій половині ХІХ ст. Повідомлення 2. Від другого університетського статуту (1835 р.) до середини 40-х рр. ХІХ ст. / О.П. Кланца // Вісник Вінницького національного медичного університету. – 2014. – Т. 18. – № 1(2). – С. 324–330.

7. Пирогов Н.И. Взгляд на общий устав наших университетов // Н.И. Пирогов // Сочинения Н.И. Пирогова. – Т. 1. – 2-е изд., доп. – К. : Издание Пироговского товарищества, 1914. – С. 349–372.

8. Пирогов Н.И. О замене адъюнктов доцентами // Н.И. Пирогов // Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения / сост. А.Н. Алексюк, Г.Г. Савенок. – М. : Педагогика, 1985. – С. 209–211.

9. Пирогов Н.И. Письма из Гейдельберга // Н.И. Пирогов // Сочинения Н.И. Пирогова. – Т. 1. – 2-е изд., доп. – К. : Издание Пироговского товарищества, 1914. – С. 517–632.

10. Пирогов Н.И. Университетский вопрос // Н.И. Пирогов // Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения. – М. : Издательство Академии педагогических наук Российской Советской Федеративной Социалистической Республики, 1953. – С. 324–393.

11. Пирогов Н.И. Чего мы желаем? // Н.И. Пирогов // Сочинения Н.И. Пирогова. – Т. 1. – 2-е изд., доп. – К. : Издание Пироговского товарищества, 1914. – С. 121–171.

12. Указ Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013 «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

Izdevniecība "Baltija Publishing"
Valdeķu iela 62 - 156, Rīga, LV-1058

Iespiests tipogrāfijā SIA "Izdevniecība "Baltija Publishing"
Parakstīts iespiešanai: 2017. gada 30. jūnijs
Tirāža 150 eks.